

**РОБОТА ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ УСРР З УКРАЇНІЗАЦІЇ
АДМІНІСТРАТИВНОГО АПАРАТУ І КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ
ЗАКЛАДІВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН РЕСПУБЛІКИ
У 1920-Х РОКАХ**

Д.Ф.Розовик

(доктор історичних наук, професор,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

В статтє коментируютьсє положення законодательствє УССР по украинизации административных и культурно-просветительных учреждений национальных меньшин республики в 1920-х годах.

This article reveled the legislation of USSR on Ukrainization of administrative, cultural and educational institution of republican national minorities in 1920-th.

Після закінчення національно-визвольної революції в Україні у 1917 – 1920-х роках поряд з вирішенням багатьох соціально-економічних і культурних завдань, пов'язаних з державним будівництвом, не менш вагомим для республіки було й правильне розв'язання національного питання. Для УСРР як багатонаціональної республіки означена проблема була надзвичайно важлива. Це диктувалося тими обставинами, що при царизмі національні меншини України фактично не мали можливості вільно розвивати свою культуру та мову. Початок вирішенню цих питань на державному рівні і законодавчо-правовій основі було покладено Центральною Радою у законі “Про національно-персональну автономію” (січень 1918 р.). Але громадянська війна, іноземна інтервенція та почергова заміна Центральної Ради Радянською владою, Гетьманом П.Скоропадським, а його – Директорією УНР не дали можливості реалізувати Закон у повному обсязі. До цього слід також додати, що в процесі різних військових конфліктів на території України відбулася й велика еміграція населення насамперед серед національних меншин. Одна їх частина виїхала на свою етнічну батьківщину, а друга – навпаки прибула в Україну з інших країн і територій колишньої Російської імперії й оселилися тут на постійне проживання. Культурно-освітня політика, яку проводили всі уряди України в роки революції, дала можливість національним меншинам розвивати власну освіту, мову, культуру. Але в цій роботі згодом з'явилися й недоліки. Їх сутність полягла в тому, що в середовищі нацменшин, особливо в місцях їх згуртованого проживання, у навчальному процесі дітей і дорослих розпочалося вивчення виключно рідної мови, літератури та ознайомлення з культурно-мистецькими надбаннями свого народу. Це поступово призводило до культурно-мовної ізоляції національних меншин, незнання, а іноді просто ігнорування вивчення мови і культури народу, на території якого вони проживали. З'явилися і труднощі економічного характеру, тому що частина молоді і дорослого населення складно вливалися у виробничі колективи, культурні, освітні, адміністративні, радянські установи, систему охорони здоров'я, міліцію тощо. У них працювала переважна більшість українців і виробниче, як і побутове спілкування, було україномовне.

Для вирішення цієї проблеми вже навесні 1919 р. РНК УСРР прийнято постанову “Про обов'язкове вивчення в школах місцевих мов історії і географії України”. Навесні 1920 р. ВУЦВК ухвалив рішення про використання в усіх державних установах республіки української мови нарівні з російською, а Наркомат освіти видав циркуляр про вивчення української мови всіма працівниками культурно-освітньої сфери республіки.

Протягом 1921 – 1925 рр. керівними органами УСРР була видана ціла низка законів, спрямованих на посилення українізації всієї культурно-освітньої роботи, а також державних установ, місцевих органів влади, всіх Наркоматів і підлеглих їм структур, зокрема, українською мовою слід було випускати штампи, друкувати державні бланки та інші документи, перекласти географічні назви, вивіски, писати оголошення, рекламні тексти тощо.

В річницю українізації державного, культурно-освітнього та суспільного життя республіки ВУЦВК і РНК УСРР 19 квітня 1926 р. прийняли чергову постанову “Про українізацію в межах вживання мов національними меншинами УСРР”. У постанові було викладено цілий комплекс заходів щодо впровадження української мови в культурно-освітніх, адміністративних і громадських організаціях національних меншин республіки. Їх реалізація зводилася до вирішення наступних завдань.

А. Заходи щодо навчання українською мовою службовців

8. З метою створення сприятливих умов для розвитку українізації запропонувати науковим працівникам і кваліфікованим спеціалістам, усім центральним та місцевим установам, підприємствам, кооперативам, профспілковим і громадським організаціям: а) вести спілкування українською мовою, організувати лекції й доповіді з українознавства у науково-культурних закладах, організаціях (медичних товариствах, ділових клубах, юридичних об'єднаннях тощо); б) розпочати переклад українською мовою існуючих наукових журналів і періодичних наукових видань насамперед журналів та медичних і науково-технічних видань.

10. У державних установах та підприємствах, на яких діяли курси з вивчення української мови, але службовці не хотіли їх відвідувати й унаслідок цього не вивчили української мови, навчання таких службовців повинно проводитися за їх рахунок.

12. По закінченню курсів з вивчення української мови комісія з українізації проводить перевірку знання співробітниками української мови у відповідності до положення, затвердженого Центральною Комісією з українізації від 30.12.1925 р.

13. Зобов'язати співробітників державних установ, підприємств, кооперативів, профспілкових і громадських організацій, які володіють українською мовою, на своїх робочих місцях з підлеглими, громадянами й між собою вести спілкування українською мовою.

14. Всі написи у кінофільмах, призначених для прокату в УСРР, зокрема привезених з-за кордону, повинні бути українською мовою.

В. Заходи щодо забезпечення правильного використання української мови у друкуванні періодики

15. Всі друкарні, які належать державним, кооперативним, профспілковим і громадським установам, зобов'язані мати власних висококваліфікованих коректорів, котрі володіють українською мовою.

16. Народний Комісаріат Освіти й окружні інспектори освіти повинні провести контроль кваліфікації коректорів у друкарнях на знання ними української гуманітарної і технічної термінології.

III. Про мову законів і постанов

21. Декрети і постанови ВУЦВК і РНК УСРР, місцевих виконавчих комітетів та міськрад публікуються двома мовами: українською та російською.

22. У місцях, де мешкає більшість представників національних меншин, порівняно з українським населенням, постанови місцевих органів влади, публікації кооперативних, профспілкових і громадських організацій, призначені громадянам для загального ознайомлення, друкуються українською мовою і мовою національної меншини.

IV. Про мову державного герба, печаток, штампів, вивісок, плакатів і емблем

23. Тексти написів на державному гербі УСРР і державній печатці УСРР повинні бути українською мовою. Написані на державному гербі тексти не українською мовою необхідно замінити українським текстом.

24. Всі необ'єднані народні комісаріати, державні установи та підприємства як республіканського, так і місцевого значення, кооперативні і профспілкові організації та підпорядковані їм підприємства зобов'язані мати печатки, штампи і вивіски українською мовою.

25. Об'єднані народні комісаріати, які знаходяться на території УСРР, державні підприємства, котрі безпосередньо підпорядковані союзним органам, представництвом органів Союзу РСР і Союзних Республік, повинні мати печатки, штампи і вивіски українською мовою, а також паралельно російською або іншою мовою.

26. Державні установи і підприємства, кооперативні і громадські організації, які за родом своєї діяльності пов'язані з іншими державами, можуть мати штампи і печатки поряд з українським написом і на іноземній мові.

27. Поштово-телеграфні установи УСРР повинні мати вивіски, написані українською і російською мовами.

28. Всі культурно-освітні установи та громадські організації й підпорядковані їм філії (клуби, їдальні тощо) повинні мати написи на своїх печатках українською й російською мовами та мовами народів Союзу РСР, а також іноземними мовами.

29. На всіх станціях залізниць, річкових пристанях, що знаходяться на території УСРР, як зовнішні, так і внутрішні написи повинні бути зроблені українською і російською мовами.

30. На вагонах і пароплавах, які слідують за межі УСРР, усі написи повинні бути зроблені українською і російською мовами. На вагонах і пароплавах, що використовуються в середині республіки, написи повинні бути українською мовою.

31. Зовнішні і внутрішні написи комунальних транспортних засобів (трамваїв, вагонів, автобусів) повинні бути українською мовою.

32. Плакати, афіші, оголошення, незалежно від того, яка організація чи особа їх подає, повинні бути написані українською мовою.

33. Етикетки на виробах української промисловості для внутрішнього ринку повинні бути написані українською мовою; а за межі республіки – українською і російською мовами.

34. У АМСРР державні установи та підприємства, за виключенням установ і підприємств місцевого значення, повинні мати вивіски українською і молдавською мовами.

35. У адміністративно-територіальних одиницях, створених за національним принципом, печатки, штампи установ, вивіски, плакати, оголошення пишуться українською мовою і мовою більшості населення даної адміністративно-територіальної одиниці.

V. Про мову діловодства і спілкування громадянами

37. У всіх державних установах, торговельно-промислових підприємствах, кооперативних профспілкових і громадських організаціях, без урахування обслуговування національних меншин, внутрішнє діловодство з обслуговування національних меншин повинно проводитися мовами національних меншин або українською мовою.

38. Все діловодство і листування між організаціями всередині республіки ведеться українською мовою, з республіками Союзу РСР – російською.

40. Всі акти публічно-правового характеру (посвідчення, паспорти, свідоцтва про народження тощо) видаються українською, російською та мовою національної меншини.

43. Всі державні та місцеві органи, кооперативні, профспілкові і громадські організації повинні вести спілкування з громадянами тією мовою, якою до них звертається особа – українською, російською, у національних адміністративно-територіальних одиницях – мовою національних меншин.

44. Кожному громадянину УСРР, якої б національності він не був, надається можливість у його зверненні до державних органів користуватися рідною мовою.

45. Представники державних установ зобов'язані проводити колективні зібрання, виголошувати доповіді, промови, виступи та розмовляти з підлеглими українською мовою, окрім тих випадків, коли до них звертаються російською або мовами національних меншин.

46. На з'їздах, засіданнях Рад, зборах, мітингах, публічних і масових виступах кожному громадянину надається право говорити рідною мовою.

47. У випадку, якщо у державну установу надійшла заява, лист, прохання тощо, написані незрозумілою для службовців установи мовою, то вони мають право користуватися послугами перекладача.

VII. Про мову діловодства у судових установах

49. Судочинство проводиться українською мовою або мовою національної меншини.

51. При веденні судових справ, якщо справи надходять у суд на незрозумілій для юристів мові, то їм слід користуватися послугами перекладача.

VIII. Про мови навчання у школах і про забезпечення навчання рідною мовою

54. Побудувати мережу освітніх установ в УСРР таким чином, щоб населення кожної національності могло отримувати освіту рідною мовою.

56. В усіх навчальних закладах УСРР повинна вивчатися українська, і де є в цьому необхідність, російська мова.

57. З 1926 – 1927 навчального року вести навчання в усіх школах і дитбудинках рідною мовою учнів.

60. Розширити мережу переведення на україномовне навчання професійних шкіл і шкіл фабрично-заводського навчання, при цьому враховувати професійні інтереси нацменшин.

61. У тих профшколах і ФЗУ, де українську мову не вивчали, запровадити її обов'язкове вивчення з 1926 – 1927 навчального року.

63. Провести остаточну українізацію вузів у 5-тирічний термін, згідно з планом українізації цих закладів, затвердженим РНК УСРР.

64. Увести з 1926 – 1927 навчального року вивчення української мови й українознавства обов'язковим предметом у всіх технікумах та інститутах.

65. Зобов'язати всіх бажаючих вступити у профтехучилища, технікуми, робфаки, вузи вивчити українську мову.

66. Учителі та викладачі всіх навчальних закладів республіки зобов'язані знати українську і російську мови, а також мову національної меншини, у школі якої вони працюють.

67. Професори і викладачі вузів упродовж терміну, визначеного для повної українізації відповідного вузу, повинні перейти на україномовне викладання предметів.

68. Впродовж 1926 – 1927 навчального року Народному Комісаріату Освіти провести реєстрацію всіх професорів і викладачів вузів, які можуть вести викладання українською мовою.

69. Починаючи з 1926 – 1927 навчального року, на посаду професорів і викладачів вузів необхідно першочергово зараховувати осіб, які можуть вести викладання українською мовою.

70. З метою державного наукового відрядження за кордон надавати перевагу особам, які, крім іноземної мови, володіють також українською.

71. Народному Комісаріату Освіти розпочати переведення всієї науково-дослідної роботи, науково-дослідних кафедр та інших установ на українську мову.

72. Всі докторанти науково-дослідних кафедр, які готують докторські дисертації, повинні до початку 1926 – 1927 навчального року скласти екзамен з української мови за програмою, затвердженою Наркоматом Освіти.

73. Починаючи з 1926 – 1927 навчального року, недопустимо зараховувати в аспірантуру осіб, які не володіють українською мовою.

74. Народному Комісаріату Освіти розробити заходи щодо українізації вузів, друкування українською мовою навчальних посібників для всіх спеціалізацій вищої освіти.

75. Необхідно провести комплекс заходів щодо українізації системи підготовки радянських і партійних кадрів.

76. Народному Комісаріату Освіти забезпечити переклад українською мовою наукових журналів і налагодити їх випуск у такій кількості, щоб ними можна було забезпечити всі галузі науки.

77. Вжити необхідних заходів для того, щоб політпрацівники вільно володіли українською мовою і мали необхідні знання з українознавства.

78. Розширити і поглибити українізацію клубів, сільських будинків культури для чого:

а) збільшити кількість різних доповідей, лекцій українською мовою та поповнити бібліотечні фонди україномовною літературою;

б) увести в практику, щоб місцеві драматичні театри сценізували переважно п'єси українських драматургів, а хорові колективи виконували українські пісні;

в) в клубах, будинках культури, де відсутні українські драматичні театральні гуртки, колективи художньої самодіяльності, зокрема української пісні, музики і танців, їх необхідно створити.

ІХ. Про вживання мов у АМСРР і у місцях, де мешкає переважна більшість населення національних меншин

79. Найбільш поширеними у АМСРР є молдавська, українська і російська мови.

83. У тих місцях, де ні одна з національностей не складає абсолютної більшості, місцеві органи влади повинні користуватися мовою відносної більшості населення даної місцевості.

84. У національних адміністративно-територіальних одиницях сільські, селищні, міські районні з'їзди рад, засідання рад районних виконавчих комітетів та різні інші зібрання проводяться мовою національності, яка становить більшість у цій місцевості.

85. Всі працівники національних адміністративно-територіальних органів влади поряд з українською мовою повинні володіти мовою національної меншини.

87. Діловодство у районних виконавчих комітетах, утворених за національним принципом, повинно вестися мовою національної меншини або українською мовою.

Х. Про відповідальність за порушення законів про українізацію в межах вживання мов національних меншин

97. Співробітники державних установ, торгово-промислових підприємств, кооперативних, профспілкових та громадських організацій, які будуть негативно ставитися до українізації і не брати участі у вивченні української мови, не спілкуватися українською мовою з підлеглими, звільняються з роботи адміністрацією цих установ без будь-якої матеріальної компенсації.

98. Співробітники, що були звільнені з роботи за незнання української мови, мають право на відновлення на своїй посаді після того, як вивчать українську мову і зможуть нею спілкуватися з підлеглими.

100. Порушення закону про вживання мов, а також усякий протизаконний утиск посадовими особами права вживання особою рідної мови карається 105 ст. Кримінального Кодексу УСРР, а на приватних осіб накладається штраф у сумі 300 крб. або виконання виправних робіт терміном на 3 місяці (1).

Аналіз документа показує, як проблема вживання рідної мови національними меншинами України вирішувалася у 1920-х роках. Реалізація цього закону та інших законодавчих актів, присвячених розв'язанню питання вільного розвитку національних меншин уже у другій половині 1920-х років, дала свої позитивні результати. У республіці було створено 26 національних районів, 1087 сільських рад, функціонувало десятки районів та сотні селищних і сільських рад змішаного типу. Діяла і розгалужена мережа національних шкіл: 1540 російських (234210 дітей); 786 єврейських (70800 осіб); 628 німецьких (38700 учнів); 381 польських (20500 осіб); 74 болгарських (7110 учнів). Працювало 10 вірменських, 15 чеських, 16 грецьких, 10 татарських, 3 асирійські, 1 шведська, 1 латиська школи. Охоплення дітей, які навчалися у рідномовних школах, становило 78 відсотків. Крім цього, діяли сотні шкіл змішаного типу. У таких школах, як правило, створювалися класи для дітей нацменшин. Це була зручна форма навчання, тому що діти-українці у спілкуванні зі своїми ровесниками досить легко засвоювали російську, німецьку, грецьку, польську та інші мови. Це значно підвищувало їх інтелектуальний рівень і не становило особливих труднощів, за бажанням, вивчити ту чи іншу мову вже на більш високому рівні. У той же час і діти нацменшин досить легко могли вивчити українську мову та засвоїти українознавчі предмети. Крім шкіл, у місцях згуртованого проживання національних меншин, для них було створено 2580 клубів, бібліотек, хат-читалень, 405 клубів зі стаціонарними кіноустановками. У бібліотеках нараховувалося, крім російськомовних, понад 780 тис. примірників художньої літератури. У Києві, Житомирі, Одесі, Полтаві діяли ВНЗ з підготовки фахівців різних професій для національних меншин (єврейські, польські, німецькі). Друкувалися багатотисячними накладами 11 найменувань центральних і 14 – регіональних газет, 5 журналів, які видавалися мовами національних меншин. Щорічно збільшувався випуск навчальної і художньої літератури. Наприклад, у 1928 р. вийшло у світ 220 найменувань книжок загальним накладом 917 тис., а у 1930 р. – 420 найменувань накладом 2,7 млн. примірників (2, 131, 134).

Отже, в Україні є багатий досвід у вирішенні національно-культурного питання. Нині тривають безкінечні дискусії на найвищому державному рівні про питання мови і культури національних меншин. На думку автора, варто було б звернути увагу на способи вирішення цієї проблеми у 1920-х роках. Не нищити і не закривати школи, заклади культури нацменшин і разом з ними повально й українські, а підтримувати та створювати умови для їх розвитку.

1. Центральний державний архів вищих органів влади (ЦДАВО) України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.32. – 32 арк.
2. ЦДАВО. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.1081. – 145 арк.